

М. П. Савичев (Київ)

Декабристи Муравйови-Апостоли

(До 170-річчя створення Південного товариства декабристів)

У декабристському русі було немало прикладів, коли до нього залучалися по кілька братів. Четверо Бестужевих, брати О. М. та М. М. Муравйови, їх однофамільці та родичі О. М. і М. М. Муравйови, брати Борисови, Вадковські, Веденяпіни, Глінки, Капністи, Колошини, Крюкови, Оболенські, Поджіо, Трубецькі...

Проте особливе місце серед сімей, що прославили декабристський рух, займають Муравйови-Апостоли, які дали цьому рухові трьох братів — Сергія, Матвія та Іполита. Діти великого полтавського поміщика, за яким значилося 3 478 душ¹, письменника, прогресивного державного діяча та дипломата Івана Матвійовича Муравйова-Апостола. Додаток до прізвища нагадував про те, що вони нащадки (по лінії матері Івана Матвійовича) Д. П. Апостола, українського гетьмана (1727—1734 рр.). Старші брати народилися в Петербурзі. Матвій — у 1793 р., Сергій — двома роками пізніше*. Їх дитячі роки припали на період, коли батько був посланцем Росії у ряді європейських країн. Тому виховання брати одержали у приватних пансіонах Гамбурга і Парижа. Росію вони любили здалеку, але, по суті, не знали її. Лише після повернення на батьківщину у 1809 р. вони почали відкривати для себе рідну країну. До глибини душі вразив уявлення підлітків кріпосний стан селян.

Побачити, усвідомити язви вітчизни їм допомогла прогресивна література, зокрема, повість О. М. Радіщева «Подорож з Петербурга в Москву». Вони відшукали її у старій шафі в батьківському маєтку Хомутець — великому полтавському селі на березі річки Хорол. На титульному аркуші цієї книги містився дарчий напис: «Люб'язному Іванові Матвійовичу Муравйову. Та не зачерствіє серце твоє у суєті світській! Олександр Радіщев. Санкт-Петербург, 1790 року, травня 20 дня»².

Напис робив книгу особливо дорогою і близькою братам. Вони читали її по черзі вголос у віддаленій садовій альтанці. Вже перші рядки повісті — «Я глянув навколо себе — душа моя стражданнями людства вражена стала» — так вплинули на обох, що вони довго не могли вимовити жодного слова. Страшна картина страждань людей постала перед юнаками не абстрактною і такою, що відбувається на далекій від Полтавщини дорозі з Петербурга в Москву, а зовсім близькою, яку вони постійно спостерігали «навколо себе» у селах, розкиданих по долині Хоролу. Почуття протесту проти кріпосництва, яке зародилося у душах братів, з роками зростало, міцніло, привело їх у ряди таємних революційних товариств.

У 1810 р. обидва юнаки почали навчатися у корпусі військових інженерів шляхів сполучення. Через рік їх батько писав Г. Р. Держав-

¹ Декабристи: Биографич. справочник / Под ред. М. В. Нечкиной.— М., 1988.— С. 120.

* Іполит народився у 1806 р. в Парижі.

² С л о н и м с к и й А. Черниговцы.— М., 1961.— С. 21.

віну: «Вирощу дітей, гідних бути росіянами, гідних умерти за Росію»³. Такими патріотами брати виявили себе вже в ході Вітчизняної війни 1812 р.

Як зазначається у службовому формулярі С. І. Муравйова-Апостола, він, будучи підпоручиком корпусу військових інженерів, «знаходився у дійсних битвах липня 11, 12, 13-го чисел під містом Вітебськом, серпня 24, 25, 26-го при селі Бородіно, жовтня 6-го при селі Тарутіно, 12-го під містом Малим Ярославцем... Знаходився у битвах 3, 4, 5 і 6 листопада під Красним, за що й нагороджений золотою шпагою з написом «За хоробрість», при взятті Могилева та переправі через річку Березину, за кампанію 1812 року надано звання поручика і нагороджено орденом св. Анни 4-го класу»⁴. Беручи участь у закордонних походах, був удостоєний ще двох орденів, у 1814 р. служив ад'ютантом генерала М. М. Раєвського дова.

Записи у формулярі М. І. Муравйова-Апостола свідчать про його участь у битві при Бородіно, за що одержав знак «військового ордена № 16698», бився під Тарутіним, Малоярославцем, брав участь у європейських походах, був поранений, удостоєний ще одного ордена та медалі у пам'ять 1812 р.⁵

Для майбутніх декабристів Вітчизняна війна була школою не тільки мужності та хоробрості, а й політичного виховання. Багато з них зазнали пізніше, що, б'ючись в одному строю із селянами і усвідомлюючи головну роль простих людей у розгромі армії Наполеона, вони вважали величезною несправедливістю повернення героїв-солдатів знову у кріпосний стан. Найбільш яскраво вплив «грози 12-го року» на формування декабристської ідеології було сформульовано словами Матвія Муравйова-Апостола, які широко увійшли в нашу історичну літературу: «Ми — діти 1812 року».

Сергій та Матвій Муравйови-Апостоли — діяльні учасники декабристського руху протягом всієї його 10-річної історії. Вони були серед шістки засновників першої декабристської організації — Союзу порятунку. Більше того, організаційні збори 9 лютого 1816 р., що поклали початок союзу, пройшли на їх квартирі у казармах лейб-гвардії Семеновського полку, в якому вони тоді служили. Обидва були членами Корінної управи Союзу благоденства. Згодом, відповідаючи на запитання слідчої комісії, Сергій Муравйов-Апостол визнає, що з 1818 р. так звані ліберальні думки стали головним предметом його занять⁶.

На початку 1818 р. службові шляхи братів розійшлися. Матвія призначили ад'ютантом до малоросійського генерал-губернатора М. Г. Рєпніна, який перебував у Полтаві. Сергій залишався у Семеновському полку, а після відомого повстання у ньому (жовтень 1820 р.) був відправлений на Україну: спочатку в Полтавський полк, а весною 1822 р. — командиром 2-го батальйону Чернігівського полку. Однак діяльність у душі програми Союзу благоденства обидва брати не припиняли. Беручи участь у петербурзькій нараді Корінної управи на початку 1820 р., вони беззастережно підтримали пропозицію Пестеля про боротьбу за встановлення республіканського ладу в країні.

Незабаром після утворення Південного товариства обидва стали активними і діяльними його членами. Матвій, пішовши у 1823 р. у відставку в званні підполковника, тихе життя у Хомутці чергував з напруженими днями в Петербурзі, де він з червня 1823 р. по серпень 1824 р. представляв Південне товариство у Північному. Матвій Іванович здійснював зв'язки між товариствами. Ознайомившись з конституцією Микити Муравйова, висловив свої міркування про відмінності

³ Избранные социально-политические и философские произведения декабристов.— М., 1951.— Т. 2.— С. 527.

⁴ Восстание декабристов: Документы и материалы.— М., 1927.— Т. 4.— С. 233.

⁵ Див.: Там же.— М., 1950.— Т. 9.— С. 181.

⁶ Див.: Там же.— Т. 4.— С. 265.

її від «Руської правди» Пестеля, сприяв активізації північних однодумців.

Діяльність Сергія Муравйова-Апостола у складі Південного товариства була ще більш активною і результативною. Він брав участь у київських з'їздах керівників цієї організації, обговоренні та прийнятті «Руської правди», разом з прийнятим ним у товариство М. П. Бестужевим-Рюміним очолював Васильківську управу і вів у Києві переговори про спільні дії з Польським патріотичним товариством, восени 1825 р. став одним з трьох директорів Південного товариства. Завдяки зусиллям Сергія та його молодого товариша Васильківська управа стала найчисленнішою та діяльною. Ними ж було розроблено кілька планів збройного повстання, у яких ініціативну та найнебезпечнішу для свого життя роль вони незмінно відводили собі. Вони ж у вересні 1825 р. об'єднали Південне товариство з Товариством об'єднаних слов'ян.

А тепер більш детально спинимося на найбільш важливій події у розвитку декабристського руху на Україні — повстанні Чернігівського піхотного полку, яке відбулося понад 165 років тому. На чолі повстання стояли Сергій Муравйов-Апостол та Михайло Бестужев-Рюмін. Активну участь у ньому брав і Матвій Іванович, а в дні виступу чернігівців до старших братів приєднався і 19-річний Іполит.

Як відомо, 13 грудня 1825 р.* при в'їзді у Тульчин був заарештований П. І. Пестель. Через кілька годин та ж участь підстерегла О. П. Юшневського.

Арешт двох директорів Південного товариства фактично означав, що головою організації став С. І. Муравйов-Апостол.

Не встигли члени цього товариства прийти в себе від потрясінь, викликаних репресіями, як в середині 20-х чисел грудня надійшла нова тяжка звістка: 14 грудня на Сенатській площі Петербурга відбулося підняте Північним товариством повстання, яке було до вечора жорстоко придушене урядовими військами.

Брати Муравйови-Апостоли дізналися про це, приїхавши у Житомир з метою одержати у командира корпусу генерала Рота дозвіл на відпустку М. Бестужеву-Рюміну, у якого тяжко захворіла мати. 27 грудня, коли вони перебували у Любарі, останній терміново привіз їм звістку: командир полку підполковник Гебель одержав наказ про негайний арешт Сергія Івановича.

У цій критичній ситуації природньо постало питання: як бути з повстанням? Після поразки руху в столиці становище ускладнилося, принаймні, двома обставинами. По-перше, повстанці на півдні не могли розраховувати не тільки на одночасний виступ з північними однодумцями, а й хоча б на яку-небудь підтримку з їхнього боку. По-друге, навіть при успіхові на півдні не можна було вирішити головного завдання — захопити владу. Тобто шанси на успішний результат виступу практично були відсутніми.

Але чи означало це, що повстання не мало сенсу? Ні, воно не було безглуздим і марним. Виступ Південного товариства висловлював солідарність з учасниками повстання на Сенатській площі, що, певна річ, було досить вагомим. Доповнюючи одна одну, ці події перетворювали декабристський рух на значне явище, яке мало надихати майбутніх борців за свободу.

По суті, саме там, у Любарі, 27 грудня Муравйови-Апостоли та Бестужев-Рюмін прийняли рішення почати повстання силами Південного товариства. Поза будь-яким сумнівом, вони усвідомлювали ту смертельну небезпеку, яку накликали на себе. Ця обставина робить їх патріотизм особливо яскравим та благородним, гідним найбільшої шани з боку нащадків. Відкинувши пропозиції про самовбивство та втечу,

* Тут і далі всі дати подаються за старим стилем.

«ми,— згадував С. Муравйов-Апостол,— відправилися у полк з наміром, оний зібравши, почати діяти»⁷.

28 грудня 1825 р. Сергій Іванович надіслав записку поручику А. Д. Кузьміну — командирю 5-ї мушкетерської роти Чернігівського полку, що знаходилася у Трилісах: «Я приїхав у Триліси і зупинився у вашій квартирі. Приїздіть і скажіть барону Соловйову, Щепиллі та Сухинову, щоб вони теж приїхали якомога скоріше у Триліси. Ваш Сергій Муравйов»⁸. В цьому посланні вказані прізвища офіцерів, які служили в цьому полку і були членами Товариства об'єднаних слов'ян.

Але перше ніж зібралися у Трилісах вказані офіцери, туди в ніч з 28 на 29 грудня прибули підполковник Гебель та жандармський поручик Ланг, які розшукували С. Муравйова-Апостола. З'ясувавши, що брати перебувають на квартирі Кузьміна, підполковник виставив навколо будинку караул. Після цього у супроводі Ланга Гебель увійшов до кімнати і оголосив піднятому з ліжка Сергію Івановичу, що він (а також його брат) заарештований. При цьому командир полку багато-значно глянув на свій портфель, у якому лежало розпорядження начальника штабу 1-ї армії: «По велінню государя імператора покійно прошу ...наказати негайно взяти під арешт підполковника Муравйова-Апостола з паперами, які йому належать, так, щоб він не мав часу до знищення їх, і прислати як їх, так і його самого під найсуворішим наглядом в С.-Петербург прямо до його імператорської величності»⁹.

Муравйов-Апостол був звільнений з-під арешту чотирма офіцерами-чернігівцями, які приїхали в Триліси на світанку 29 грудня. При цьому Гебелю було завдано кілька багнетних ран, ударом приклада зламано руку. Поранили і Ланга. Сутичка з командиром полку та жандармським офіцером стала по суті практичним початком повстання. С. Муравйов-Апостол сам вказував на це під час слідства: «Подія сія вирішила всі мої сумніви; побачивши відповідальність, якій піддали себе за мене чотири ці офіцери, я поклав, не відкладаючи часу, почати збурення»¹⁰.

Сказане потребує коментарів. По-перше, рішення про початок повстання приймалося за участю всіх присутніх на зібранні офіцерів. Але такий вже він, Сергій Муравйов-Апостол, що у прагненні полегшити долю брата і друзів брав усю відповідальність на себе. По-друге, такому рішенню сприяв беззастережний перехід на бік повстання солдатів, особливо із складу караулу. В архівах збереглося розпорядження начальника штабу армії генерала Толя командирю корпусу ще до суду «закувати міцніше на руках і на ногах» колишній склад караулу в Трилісах, «взяти до особливої уваги зрадницький вчинок їх», тому що «караульні та фельдфебель їх Шутов суть перші зачинщики їх з числа нижніх чинів»¹¹.

Слід визнати правомірність міркувань генерала. Важко уявити, як стали б розгортатися події, якби караул не дав змоги офіцерам звільнити заарештованих братів. Та Михай Шутов і його караульні твердо перейшли на бік повсталих.

На короткій нараді з офіцерами С. Муравйов-Апостол як першочергове сформулював завдання підняти на виступ Чернігівський полк. А для цього треба було йти на Васильків і захопити його штаб, а по шляху просування подати сигнал в інші полки, де служили декабристи.

Маршрут просування відомий. Тому зупинимося лише на події, зв'язаних з Васильковом, де повсталі знаходилися 30 і 31 грудня. Вони захопили штаб полку разом з його знаменами, зброєю, боезапасами і скарбницею. На їх бік перейшло 5 рот. Майора Трухіна, який залишив-

⁷ Восстание декабристов.— Т. 4.— С. 259.

⁸ Слонимский А. Черниговцы.— С. 219.

⁹ Нечкина М. В. Движение декабристов.— М., 1955.— Т. 2.— С. 352.

¹⁰ Избранные ... произведения декабристов.— Т. 2.— С. 216.

¹¹ ЦДВІА СРСР, ф. 343, спр. 198, арк. 414 зв.

ся за командира полку, взяли під арешт. Все це були важливі моменти, які розглядалися військовими як перша перемога. Високим було ділове та моральне піднесення повсталих. Офіцери не спали всю ніч, готувалися до походу, вели бесіди з солдатами, виявляли піклування про них.

Керівники повстання С. Муравйов-Апостол та М. Бестужев-Рюмін, будучи у Василькові, робили нові спроби зв'язатися з членами таємного товариства в інших полках, з Києвом. Але ці спроби виявилися марними. Протягом однієї ночі перебування у Василькові вони пишуть ряд важливих документів.

Особливе значення серед них має «Православний катехізіс». Академік М. В. Нечкіна розглядає його як одну з найкращих пам'яток декабристського руху, що освітлює своїм ідейним світлом південне повстання¹². Але навіть ця висока оцінка потребує доповнень. «Православний катехізіс» — єдиний документ, написаний під час повстання та оголошений його учасникам і який став, таким чином, безпосереднім керівництвом у практичних діях декабристів.

Основний зміст катехізісу — заперечення законності царського самодержавства та монархічної влади взагалі. Не раз називаючи монархію тиранією, а царів — притискувачами народу, які вкрали у нього свободу, цей документ стверджує: «Без свободи нема щастя». Потім у ньому йде такий текст: «Запитання. Чому ж російський народ і російське воїнство нещасне? Відповідь. Тому, що царі вкрали у них свободу. Запитання. Виходить, царі чинять проти волі божої? Відповідь. Так, звичайно...»¹³.

Знову повертаючись до царизму як джерела нещастя, катехізіс проголошує: «Тому-то російський народ і російське воїнство страждають, що коряться царям». Не обмежуючись цією констатацією, документ закликає «розкаятися в тривалому раболіпстві» і завершується прямим закликом до повстання: «Для визволення страждених сімейств своїх і батьківщини своєї і для виконання закону християнського... ополчитися всім проти тиранства і відновити віру та свободу в Росії»¹⁴.

Похмури ранком 31 грудня на Соборній площі в центрі Василькова (нині — площа Декабристів) за наказом С. Муравйова-Апостола вишикувалися роти бунтівного полку. Були винесені бойові прапори. У супроводі брата Матвія і Михайла Бестужева-Рюміна Сергій Іванович вийшов до солдатів і жителів міста, які зібралися на площі. Він сердечно привітав солдатів, які піднялися на боротьбу за свободу та справедливість, вказав на небезпеку в цій боротьбі, ще раз підкреслив, що нікого не бажає насильно кидати у цю небезпеку і не буде засуджувати тих, хто покине лави повсталих. Та останніх не знайшлося.

Після оголошення полковим священиком Д. Ф. Кейзером «Православного катехізісу» Сергій Іванович звернувся до повсталих з невеликою, але палкою промовою. Збереглися два свідчення про цю подію, і обидва вони — приблизно однакові за змістом. Так, член Петербурзького філіалу Південного товариства Ф. Ф. Вадковський в оповіданні «Біла Церква», написаному за спогадами учасників повстання, твердить, що Муравйов-Апостол «говорив коротку промову, вселяючи у солдатів віру у їх права на свободу, закликаючи їх до захисту цієї свободи і для себе, і для вітчизни, підтримуючи надію в них на збільшення жалування, зменшення строку служби для них та полегшення тягара для поселян»¹⁵.

Інше свідчення — в «Записках» Горбачевського. Згідно з ним, С. І. Муравйов-Апостол «у коротких словах виклав їм мету повстання

¹² Див.: Нечкіна М. В. Движение декабристов.— Т. 2.— С. 365.

¹³ Избранные ... произведения декабристов.— Т. 2.— С. 191.

¹⁴ Там же.— С. 193.

¹⁵ Цит. за: Нечкіна М. В. Движение декабристов.— Т. 2.— С. 272—273.

та показав, наскільки благородно і велично пожертвувати життя за свободу»¹⁶.

Обидва документи фіксують досить важливу обставину: поєднання агітації серед солдатів з гаслом визволення селян від кріпосництва. Під час слідства це підтвердив сам керівник повстання, заявивши, що промову перед строем полку він закінчив словами: «Ми, братці, йдемо добре діло робити, визволити народ з рабства, вам службу укоротити»¹⁷.

Слова Сергія Івановича були схвально зустрінуті солдатами і міськими жителями. Залишилося лише подати команду для руху полку. Але в цей час почулося веселе побрязкування дзвіночка: по київському шляху у напрямку площі летіла поштова трійка. В ній, нетерпляче підвівшись з сидіння, їхав молодий стрункий офіцер. Це був Іполит — молодший брат Муравйових-Апостолів. Нещодавно удостоєний звання прапорщика, він їхав до місця призначення по службі — в Тульчин. Звичайно, Іполит не міг не відвідати по дорозі свого любимого брата Сергія.

Дізнавшись про все, що трапилося, молодший брат вирішив залишитися з повсталими. Але Матвій Іванович намагався не допустити цього. Тоді Іполит повідомив, що у них спільна доля, що він член Північного товариства і буде щасливий розділити їх участь. Особливо палко вітав рішення молодшого брата Муравйових-Апостолів А. Кузьмін. Він обмінявся з Іполитом пістолетами і обняв його. Обидва дали клятву: «Свобода або смерть!».

Було близько одинадцятої години, коли полк похідною колоною рушив з міста по Київській вулиці (нині — Декабристів). Твердим кроком, зімкнутими шеренгами бунтівний Чернігівський полк йшов назустріч славі.

Для відповіді на питання про напрями руху полку надамо слово самому керівнику повстання: «З Василькова я міг діяти трояким чином: 1-е, йти на Київ, 2-е, йти на Білу Церкву, і 3-є, рушити спішно до Житомира і старатися з'єднатися з слов'янами. З цих трьох планів я схилився більше до останнього і першого»¹⁸.

Якщо зорієнтувати ці плани на карті і місцевості, виявиться їх відмінність у напрямках руху: на північ, на південь і на захід. Але, незважаючи на це, вони єдині у головному — у меті руху: з'єднатися з іншими полками, збільшити сили повстання.

Із Василькова полк вирушив у західному напрямку, за оцінкою С. Муравйова-Апостола, — найкращому. В сутінки повсталі увійшли в Мотовилівку. Звідси залишався один перехід до Брусилова, а в ньому — Кременчуцький піхотний полк під командуванням полковника Набокова і 5-а кінно-артилерійська рота капітана Пихачова, на підтримку яких розраховував підполковник. Проте розвідка повідомила: і полк, і рота виведені з Брусилова, замість них у місті розміщено вірну урядові драгунську частину. Це не тільки позбавило повсталих поповнення з Брусилова, але й не дало змоги рухатися у напрямку до цього міста і з'єднатися із слов'янами.

Вранці 2 січня нового, 1826 р. С. Муравйов-Апостол на нараді офіцерів оголосив наказ про марш на Білу Церкву. Пройшовши через Мар'янівку та Середню Слободу (Винні Стави), полк на вечір досяг села Пологи. Але тут керівника повстання очікувала нова сумна звістка: замість 17-го єгерського полку у Білій Церкві розташовано не охопленій ще впливом товариств 18-й єгерський полк, що мав гармати.

Ніч з 2 на 3 січня Сергій Іванович провів у сум'ятті почутів і думок. За минулий день один за одним рухнули два плани. Третій —

¹⁶ Горбачевский И. И. Записки и письма.— М., 1925.— С. 152.

¹⁷ Восстание декабристов.— Т. 4.— С. 310—311.

¹⁸ Там же.— С. 287.

похід на Київ — став ще безперспективнішим: він не тільки не був забезпечений у військовому та організаційному відношеннях, а й втрачав тепер такий важливий фактор, як раптовість.

Керівник повстання обрав єдино вірний у тих умовах варіант: йти на захід — через Ковалівку і Триліси на Паволоч, звідти — на Волинь, Житомир, до слов'ян¹⁹.

А час йшов. Настав ранок 3 січня, першого недільного дня 1826 р. Йому судилося стати кривавою неділею.

Ще 29 грудня, одержавши звістку про початок повстання, командування 1-ї армії вжило заходів до того, щоб запобігти поширенню повстання, захистити від нього Київ та Житомир. Завдання по розгрому повсталих було покладене на командира корпусу генерала Рота. Ним були створені чотири спеціальні загони. Командування першим з них Рот узяв на себе, прагнучи особисто розгромити чернігівців. Проте лаври карателя перехопив у нього генерал Гейсмар, нащадок давнього роду німецьких баронів.

Рано-вранці 3 січня Чернігівський полк вийшов з села Пологи і через дві години досяг Ковалівки. Наступне село — Триліси. Пройшовши у його бік приблизно кілометр, повсталі помітили на краю поля загін гусарів і дві гармати.

Вважаючи, що це гармати з роти Пихачова, і не знаючи про зраду останнього, С. І. Муравйов-Апостол наказав своїм підлеглим просуватися без пострілів уперед, оскільки попереду, як він гадав, мали бути свої.

Та раптом зимову тишу розірвав артилерійський постріл, і над головами повсталих просвистіла картеч. Пролунали нові залпи. Стало зрозумілим, що це були урядові війська. Ними командував Гейсмар. Як підкошений упав поручик М. Щепилло. Тяжко було поранено Сергія Муравйова-Апостола. З рани, пробитої картечню нижче лівого ока, тікла кров, заливаючи обличчя, одяг. Поранення на певний час оглушило Сергія Івановича і він не усвідомлював, що відбувалося навколо. У праве плече було поранено Кузьміна, але поручик приходив це і залишився поруч з керівником повстання.

Хитаючись від болю і втрати крові, С. І. Муравйов-Апостол поступово виходив із шокового стану. Раптом він запитав з тривогою: «Де брат? Де мій брат?». Матвій був поруч. Значить, він шукав Іполита. Кузьмін мовчки підвів братів до самотнього дерева, під яким лежав мертвим наймолодший з них. Кілька хвилин назад, побачивши, що повстання зазнає поразки, а любий брат заливається кров'ю, сам поранений у ліву руку, Іполит застрелився²⁰.

А гармати Гейсмара продовжували вести вогонь. Все густішим став дим над ними. Пізніше генерал із смакуванням карателя у деталях напише у своєму донесенні: «Підпустивши їх приблизно на 200 кроків, я став осипати їх сильним картечним вогнем. При перших пострілах вони трималися порівняно в порядку, але вже при 7-му чи 8-му пострілах остаточно розгубилися і кинулися тікати поодиноці вправо і вліво. Цей момент я використав для загальної кавалерійської атаки. Всі були захоплені, незважаючи на те, що головний призвідець Муравйов-Апостол намагався з прапором у руках знову зібрати бунтівників»²¹.

Подібних донесень, у яких душители повстання вихвалялися «доблестями» і вислужувалися перед царем, було немало. У ЦДВІА СРСР зберігається досить велика справа «О возмущении в Черниговском полку, произведенном Муравьевым-Апостолом, и о подавлении его». Серед її документів є перелік тих, хто був щедро нагороджений ца-

¹⁹ Див.: Там же.— С. 288.

²⁰ Декабристы: Биографич. сборник.— С. 120.

²¹ Восстание декабристов.— Т. 4.— С. 70.

рем за криваву розправу над декабристами: «Командиру корпусу генерал-лейтенанту Роту — орден Св. Олександра Невського;
 — генерал-майору барону Гейсмару — орден Св. Анни 1 ст.;
 — Гебелю — наступний чин та орден Св. Володимира 3 ст.;
 — Трухину — наступний чин і орден Св. Анни 2 ст.;
 — полковому ад'ютанту поручику Павлову — наступний чин та орден Св. Анни 3 ст.»²².

На закривавленому снігові поруч з Щепилло та Іполитом залишилися лежати шестеро убитих солдатів. Були поранені 22 солдати і 10 селян з обозу. Всі інші — шість офіцерів (на санях) та 895 нижчих чинів (пішки) — були доставлені у Триліси. Село, у якому шістьма днями раніше, почалося повстання чернігівців, стало їх притулком ще на добу.

Увечері 3 січня у триліській корчмі, де знаходилися під вартою офіцери-чернігівці, пролунав ще один постріл. Покінчив з собою Анастасій Кузьмін. Він сховав у рукав шинелі пістолет, який одержав у Василькові від Іполита, і залишився вірний клятві — «Свобода або смерть!». Завоювати свободу не вдалося, значить, не залишилося сенсу жити...

Після неспокійної ночі вранці 4 січня почалося відправлення заарештованих з Триліс. Братам Муравйовим-Апостолам було дозволено попрощатися з Іполитом.

Дальший життєвий шлях декабристів проліг через допити та погрози, судові процеси у Петербурзі та Могилеві, екзекуції у Василькові, Білій Церкві та Острозі. Одних — цей шлях вів на ешафот, інших — на каторгу до Сибіру, третіх — під кулі горців на Кавказ, всіх разом — у безсмертя.

У Хомутець, до вбитого горем, на очах постарілого Івана Матвійовича одна за одною йшли скорботні вісті. У січні — про загибель Іполита, у липні — про страту Сергія. Та й вирок царського суду державному злочинцю 1-го розряду Матвію — 20 років каторги з наступним поселенням — теж був рівнозначний смерті. До амністії старшому синові батько не дожив — він помер на п'ять років раніше. Сам Матвій Іванович прожив 93 роки.

Збулося передбачення Івана Матвійовича Муравйова-Апостола, яке він висловив у листі до Державіна. Його діти гідно прожили відміряне їм життя і гідно віддали його за Росію, але не на полях битв із загарбниками, а в битвах з внутрішнім її ворогом — царизмом.

Одержано 18.07.90.

²² ЦДБІА СРСР, ф. 36, оп. 4/847, спр. 7, арк. 48.